

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 34.347.962.1

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i2.81>**О. О. Овсяннікова***кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри судоустрою та прокурорської діяльності**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого**orcid.org/0000-0001-7773-6487*

БЕЗСТОРОННІСТЬ СУДУ ЯК ЕЛЕМЕНТ СПРАВЕДЛИВОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ

У статті розглядається безсторонність (неупередженість) суду як невід'ємний елемент та міра реалізації завдань справедливого суду. Зауважується, що одним із чинників, що позитивно впливає на формування громадської думки щодо судової влади та суддів безумовно, є безсторонність (неупередженість) суддів. Адже безсторонній розгляд і вирішення судових справ – один із головних обов'язків кожного судді, а також складова частина присяги судді, порушення якої визнається, зокрема, вчинення суддею дій, що можуть викликати сумнів у його неупередженості та підірвати довіру до судової влади в цілому з боку громадськості. Статтю присвячено дослідженню сутності безсторонності суддів та визначенню її основних критеріїв з огляду на міжнародні норми, норми національного законодавства, а також практику Європейського Суду з прав людини. Зазначається, що в Європейському Суді з прав людини напрацьована багаторічна практика щодо з'ясування того, чи був національний суд, розглядаючи конкретну справу, безстороннім у розумінні п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Так, п. 1 ст. 6 Конвенції вимагає, щоб «суд», що підпадає під його дію, був неупередженим. Як правило, неупередженість означає відсутність упереджень або упередженості, при цьому її наявність або відсутність можуть бути перевірені різними способами. Отже, сенс і прояви безсторонності прийнято виводити з оцінок правового поняття «упередженість», яке має окремі усталені практикою Європейського Суду критерії, пов'язані з наданням переваг одній зі сторін спору. Саме на констатації фактів упередженості і на цій основі визнання порушень правил Конвенції про справедливий суд побудована прецедентна практика Європейського Суду. Крім того, відповідно до усталеної практики Європейського Суду з прав людини наявність безсторонності відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод повинна визначатися за об'єктивним та суб'єктивним критеріями. Європейський Суд у своїх рішеннях проводить відмінність між об'єктивним підходом, тобто визначенням, чи були судді надані достатні гарантії, щоб виключити будь-які обґрунтовані сумніви в цьому відношенні, та суб'єктивним підходом, тобто прагненням переконатися в суб'єктивному обвинуваченні або інтересі певного судді у конкретній справі. У статті також проаналізовані приклади випадків, у яких може постати питання щодо недостатньої безсторонності суду: перший, функціонального характеру, стосується, наприклад, виконання однією особою різних функцій в межах судового провадження, або ієрархічні чи інші зв'язки між цією та іншою особою в межах того ж провадження; другий має особистий характер і є наслідком поведінки судді у даній справі. На підставі проведеного аналізу зроблено висновок, що безсторонність є ключовою характеристикою судді, головною ознакою судової влади та основою судового процесу і вважається очевидним фактом. Безсторонність суду має означати його діяльність виключно на основі чинного законодавства, враховуючи принцип верховенства права, на підставі професійних знань і власної правосвідомості, виключаючи будь-який сторонній вплив і підконтрольність. Власне безсторонність як ознака справедливого судового розгляду означає рівне ставлення суду до учасників, вирішення спору як нейтральним і безстороннім фахівцем без надання комусь переваг. Саме такий стан речей зможе реально забезпечити право кожної особи на справедливий судовий процес та слугувати стандартом організації судочинства у правовій демократичній державі.

Ключові слова: безсторонність, неупередженість, справедливість, суд, суддя, судова влада, Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод.

Ovsyannikova O. O. COURT IMPARTIALITY AS AN ELEMENT OF JUDICIAL POWER FAIRNESS

The article analyzes an impartiality of the court as an integral element and means of realization of impartial court goals. It is emphasized, that one of the factors, that positively influences the formation of public opinion on judicial power and judges clearly is impartiality of judges. As impartial hearings and solutions of legal cases is one of key responsibilities of every judge, and also a part of a judge oath – a violation of which are considered to be actions that can create doubt about his impartiality and that can undermine public trust in judicial power as a whole. The article studies the essence of judges impartiality and defining its key criteria with consideration of international law, national law and the case law of the European Court of Human Rights. It is noted that European Court of Human Rights has many years of case law on the matter if national court was impartial with regard to paragraph 1 of article 6 of Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms during certain hearing. Paragraph 1 of article 6 of Convention demands that “court” must be impartial. As a rule, impartiality means an absence of partiality, with its presence or absence being available for checking in many ways. So, a meaning and manifestation of impartiality are usually removed from legal frame of impartiality, which has separate criteria on providing advantage to a party, based on European Court case law. It is stating facts of impartiality and acknowledgement of Convention rules violation on this basis that is the foundation of the European Court case law.

Furthermore, according to case law of the European Court of Human Rights the presence of impartiality according to paragraph 1 of article 6 of Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms is defined by objective and subjective criteria. European in its rulings shows the difference between objective approach, which is figuring out if a judge was given sufficient guarantees to exclude reasonable doubt in this regard, and a subjective approach, that is checking if a certain judge has an accusation or an interest in a certain case.

The article also analyzes example cases that showcase the lack of court impartiality: first, of functional nature applies, for example, to execution of different functions in one judicial case by the same person, or hierarchy or other relations between him and another person; second one has personal nature and is a consequence of a judge behavior in a particular case. Based on the analysis it is concluded that impartiality is a key judge characteristic, main feature of judicial power and the basis of judicial process, and it is considered an obvious fact. Court impartiality may mean its operation exclusively based on actual law, including Rule of Law principle, based on professional knowledge and legal conscience, excluding any outside influence and control.

Impartiality itself as a property of just judicial procedure means equal court attitude to case parties, and a solution of cases by neutral and impartial professional without providing an advantage to a party. Such state of things can really provide the right of every person for a just judicial process and be a standard of legal proceedings in a democratic constitutional state.

Key words: impartiality, justice, court, judge, judicial power, European Court of Human Rights, Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms.

Вступ. Завданням суду в демократичному суспільстві є здійснення правосуддя на засадах верховенства права та забезпечення кожному права на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Рішення суду з огляду на верховенство права за своїм змістом повинні утверджувати справедливість і права людини, укріплювати довіру суспільства до судової влади. Довіра з формуванням громадської думки націлена на правомірні очікування з боку громадськості певної моделі поведінки від суддів, що втілюється в ефективному відправленні судочинства та виступає мірою реалізації завдань справедливого суду.

Усі повноваження, які надані суддям, тісно пов'язані з такими цінностями правосуддя, як незалежність, чесність, честь, гідність, неупередженість, професіоналізм. Зазначені цінності і є передумовами довіри суспільства до здійснення правосуддя. Одним із чинників, що позитивно впливає на формування громадської думки щодо судової влади та суддів, безумовно, є безсторонність (неупередженість) суддів. Адже безсторонній розгляд і вирішення судових справ – один із головних обов'язків кожного судді, а порушення суддею вимоги безсторонності може викликати сумнів у його неупередженості та підірвати довіру до судової влади в цілому з боку громадськості.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сутності безсторонності суддів та визначення її основних критеріїв з огляду на міжнародні норми, норми національного законодавства, а також практику Європейського Суду з прав людини.

Стан дослідження. Різні аспекти безсторонності суду з точки зору забезпечення справедливого судового розгляду досліджували такі вітчизняні вчені, як С. Алексєєв, С. Бондарчук, В. Городовенко, І. Гриценко, І. Жаровська, О.С. Захарова, С.О. Іваницький, О. Капліна, М. Козюбра, В. Коно-

ненко, О. Константий, Р. Куйбіда, Л. Москвич, А. Олійник, М. Погорецький, О. Прокопенко, І. Самсін, А. Селіванов, В. Сердюк, Н. Сібільова, С. Сливка, В. Стефанюк, Е. Трегубов, О. Хотинська-Нор, Т. Цувіна, В. Шишкін, С. Штогун, та інші. Разом із тим, як чинник, що впливає на формування громадської думки щодо судової влади та забезпечує справедливий судовий розгляд, безсторонність суду комплексно не вивчалася, що і зумовило вибір теми дослідження.

Результати дослідження. Як відомо, справедливий судовий розгляд справи об'єднує в собі декілька важливих аспектів: це і вільний доступ до суду, і розумний строк судового розгляду, і незалежність та безсторонність суду, і забезпечення змагальності, публічності здійснення правосуддя, і рівня можливості сторін у судовому процесі, і дотримання права на захист тощо. Окреме місце у цій системі посідають незалежність та безсторонність суду як гарантії забезпечення об'єктивного та неупередженого ставлення судді до вирішення справи. Без такої необхідної для судочинства ознаки, як безсторонність суду, практична реалізація права на справедливий судовий розгляд неможлива.

Вимога безсторонності (неупередженості) суду частково перетинається з принципом незалежності, зокрема незалежності від сторін у справі. Такий висновок можна зробити шляхом аналізу численних міжнародно-правових актів. Так, зокрема, статтею 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод встановлено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом (п. 1). Відповідно, невід'ємними складовими частинами права на справедливий судовий розгляд є такі три елементи. По-перше, це повинен бути суд, який встановлений законом і відповідає вимогам незалежності та безсторонності. По-друге, суд повинен мати широку юрисдикцію, достатню для вирішення всіх аспектів спору або обвинувачень, до яких

застосовується стаття 6. І нарешті, по-третє, відповідна особа повинна мати доступ до суду. Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, Основними принципами незалежності судових органів, Рекомендаціями щодо ефективного впровадження Основних принципів незалежності судових органів також передбачено право кожної особи на незалежний і справедливий суд.

Статтею 1 Загальної (Універсальної) хартії судді, ухваленої 17.11.99 Центральною радою Міжнародної асоціації суддів в Тайпеї, визначено також, що незалежність судді є неодмінною умовою неупередженого відправлення правосуддя згідно із законом. Це нероздільні поняття. Всі інституції та органи влади, як національні, так і міжнародні, повинні поважати, захищати та оберігати цю незалежність. Цією Хартією також встановлено, що в усій своїй професійній діяльності судді повинні гарантувати права кожного на справедливий суд. Вони повинні сприяти реалізації права осіб на справедливий і відкритий процес у незалежному й неупередженому суді, утвореному на законних підставах, що має винести рішення щодо їхніх громадянських прав та обов'язків або щодо будь-якого кримінального звинувачення, висунутого проти них [1].

Так само у принципі 1 Рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи про незалежність, дієвість і роль суддів від 13 жовтня 1994 р. зазначено, що виконавча та законодавча гілки влади мають забезпечити незалежність суддів і протидіяти будь-яким спробам позбавити їх незалежності. Судді мають бути цілком вільними у винесенні неупередженого рішення у справі, яку вони розглядають, покладатися на своє внутрішнє переконання, власне тлумачення фактів і чинне законодавство. На розподіл судових справ між судьями не повинне впливати бажання однієї зі сторін у справі або будь-якої особи, зацікавленої в результатах цієї справи [2].

Окрім цього, у висновку N 3 (2002) КРЄС для Комітету Міністрів Ради Європи «Етика та відповідальність суддів» наголошується на тому, що питання довіри до судової системи стає все більш актуальним із сплином часу. У державі, яка керується принципом верховенства права, громадськість має право сподіватись на утвердження загальних принципів, що є сумісними з поняттям справедливого суду та гарантують фундаментальні права. Зазначається, що впевненість громадськості в судовій владі підринається, якщо прийняття рішення суддею створює враження такого, що було прийнято під стороннім впливом. Судова влада повинна користуватись довірою не тільки з боку сторін у розгляді конкретної справи, але й з боку суспільства у цілому. Тож здебільшого наголошується на тому, що довірою з боку суспільства буде користуватись тільки незалежний та безсторонній суд.

Гарантії права на справедливий суд, і, зокрема, гарантії безсторонності суду знайшли своє відображення і в нормах національного законодавства. Вони закріплюються в положеннях статті 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яка передбачає, що кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом.

Процесуальні кодекси також містять гарантії права на справедливий суд, що включає і вимогу неупередженого (безстороннього) здійснення правосуддя. Так, відповідно до статті 21 Кримінального процесуального кодексу України кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону. У статті 1 Цивільного процесуального кодексу України зазначено, що завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Згідно зі статтею 2 Кодексу адміністративного судочинства України завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду адміністративних справ.

Звернімо увагу на той факт, що в міжнародних нормах та нормах національного законодавства зустрічаються два різних терміни: безсторонність та неупередженість суду. Зважаючи на тлумачення вказаних термінів у Академічному тлумачному словнику української мови [3, с. 398], відповідно до якого «безсторонній» – той, який складає думку про кого-, що-небудь або щось робить на підставі об'єктивних фактів, а не особистого почуття; неупереджений, справедливий, а «неупереджений» – це той, який не має обманної, негативної, задалегідь сформованої думки, упередження проти кого-, чого-небудь, можемо вважати два ці терміни синонімами та використовувати рівною мірою.

Варто зазначити, що в національних правових актах, що регламентують діяльність суду, відсутнє нормативне визначення поняття «безсторонність». Саме тому відповідний інтерес становить те, як розуміє сутність цього поняття Європейський суд з прав людини (далі – Європейський Суд, ЄСПЛ).

Перш за все, слід вказати, що в Європейському Суді напрацьована багаторічна практика щодо з'ясування того, чи був національний суд, розглядаючи конкретну справу, безстороннім у розумінні п. 1 ст. 6 Конвенції. П. 1 ст. 6 Конвенції вимагає, щоб «суд», що підпадає під його дію, був неупередженим. Як правило, неупередженість

означає відсутність упереджень або упередженості, при цьому її наявність або відсутність можуть бути перевірені різними способами (Кіпріану проти Кіпру, п. 118; Мікаллеф проти Мальти, пункт 93). Отже, сенс і прояви безсторонності прийнято виводити з оцінок правового поняття «упередженість», яке має окремі усталені практикою Європейського Суду критерії, пов'язані з наданням переваг одній зі сторін спору. Саме на констатації фактів упередженості і на цій основі визнання порушень правил Конвенції про справедливий суд побудована прецедентна практика ЄСПЛ [4, с. 75].

ЄСПЛ у своїй практиці виділяє критерії оцінки неупередженості. Відповідно до практики Європейського Суду наявність безсторонності відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції повинна визначатися за об'єктивним та суб'єктивним критеріями. Європейський Суд у своїх рішеннях проводить відмінність між об'єктивним підходом, тобто визначенням, чи були судді надані достатні гарантії, щоб виключити будь-які обгрунтовані сумніви в цьому відношенні, та суб'єктивним підходом, тобто прагненням переконатися в суб'єктивному обвинуваченні або інтересі певного судді у конкретній справі. Надамо більш ґрунтовний аналіз об'єктивним та суб'єктивним критеріям безсторонності в розумінні Європейського Суду з прав людини.

Об'єктивний критерій, за думкою Європейського суду, стосується функціонального характеру діяльності суду, тобто коли особиста поведінка судді не оспорується, але, наприклад, ієрархічні або інші зв'язки між суддею і певною стороною або учасником процесу, здійснення одним і тим самим суддею різних функцій у рамках судового процесу, зміна територіальної підсудності, призначення експертизи та оцінка висновку експерта тощо об'єктивно виправдовують сумніви щодо неупередженості суду. Відповідно до об'єктивного критерію визначається, серед інших аспектів, чи забезпечував суд як такий та його склад відсутність будь-яких сумнівів у його безсторонності (див., серед іншого (*inter alia*), рішення у справі «Фей проти Австрії» (*Fey v. Austria*) від 24 лютого 1993 року, пп. 27, 28 and 30; рішення у справі «Ветштайн проти Швейцарії» (*Wettstein v. Switzerland*), № 33958/96, п. 42, ЄСПЛ 2000-XII). У кожній окремій справі слід вирішувати, чи мають стосунки, що розглядаються, таку природу та ступінь, що свідчать про небезсторонність суду (див. рішення у справі «Пуллар проти Сполученого Королівства» (*Pullar v. United Kingdom*), від 10 червня 1996 року, п. 38). Відповідно до об'єктивного критерію також має бути визначено, чи наявні факти, що можуть бути перевірені, які породжують сумніви щодо відсутності безсторонності судів. З огляду на це навіть зовнішні прояви можуть мати певну важливість або, іншими словами, «правосуд-

дя повинно не тільки чинитися, повинно бути також видно, що воно чиниться» (див. рішення у справі «Де Куббер проти Бельгії» (*De Cubber v. Belgium*), від 26 жовтня 1984 року, п. 26). Ключовим у цьому питанні є питання довіри, яку суди в демократичному суспільстві мають вселяти суспільству і, перш за все, сторонам у процесі [5].

Європейським судом об'єктивний підхід безсторонності розтлумачується й у випадку колегіального розгляду справи, що вимагає поставити питання про те, чи, незалежно від особистого ставлення одного з суддів, певні факти, котрі можна перевірити, дозволяють піддати сумніву безсторонність усього складу суду (*Castillo Algar* проти Іспанії, § 45). Для того, щоб вирішити, чи у даній справі є правомірні підстави сумніватись в неупередженості судді, слід взяти до уваги думку скажника, якій, проте, не можна надавати вирішальної ролі. Визначальною є потреба встановити, чи його оцінка може вважатись об'єктивно виправданою (*Ferrantelli i Santangelo* проти Італії, § 58; *Padovani* проти Італії, § 27). Об'єктивна оцінка стосується переважно ієрархічних чи інших зв'язків між суддею і іншими учасниками провадження, які можуть об'єктивно обґрунтувати сумніви в неупередженості суду і, відповідно, не відповідають нормам Конвенції стосовно об'єктивної безсторонності (*Micallef* проти Мальти [ВП], § 97). Тому у кожному подібному випадку необхідно вирішити, чи характер і ступінь даних зв'язків є такими, що засвідчують недостатню неупередженість з боку суду (*Pullar* проти Сполученого Королівства, § 38).

Європейський Суд у своїх рішеннях також встановлює, що «безсторонність», в сенсі п. 1 статті 6, має визначатися відповідно до суб'єктивного критерію, на підставі особистих переконань та поведінки конкретного судді у конкретній справі – тобто жоден із членів суду не має проявляти будь-якої особистої прихильності або упередження (рішення «Булут проти Австрії» (*Bulut v. Austria*) від 22 лютого 1996 року, *Reports 1996-II*, с. 356, п. 31, та «Томан проти Швейцарії» (*Thomann v. Switzerland*), рішення від 10 червня 1996 року, *Reports 1996-III*, с. 825, п. 30). Відповідно до суб'єктивного критерію беруться до уваги особисті переконання та поведінка окремого судді, тобто чи виявляв суддя упередженість або безсторонність у даній справі. Варто зазначити, що відносно суб'єктивного критерію особиста безсторонність суду презумується, поки не надано доказів протилежного (див. рішення у справі «Ветштайн проти Швейцарії» (*Wettstein v. Switzerland*), пункт 43; рішення *Kyprianou* проти Кіпру [ВП], § 119; рішення *Hauschildt* проти Данії, § 47).

Отже, щодо суб'єктивного критерію, то він має особистий характер і зумовлюється поведінкою судді у кожному конкретному випадку. У контек-

сті цього критерію враховуються особисті переконання та поведінка певного судді, що означає необхідність встановити, чи мав він будь-яку особисту зацікавленість або упередженість у певній справі. Наявність упередженості в контексті п. 1 ст. 6 Конвенції Європейський суд визначає на підставі «особистого переконання певного судді у конкретній справі», «особистих переконань та поведінки конкретного судді у справі» – національний «суд має бути вільний від особистих упереджень і особистої зацікавленості в результаті справи», «жоден із членів суду не має проявляти будь-якої особистої прихильності або упередження». Один із суб'єктивних проявів неупередженості — публічна поведінка судді, у тому числі його публічні висловлювання. З погляду суб'єктивного критерію, як зазначає Європейський Суд, значна частина сумнівів щодо особистої безсторонності судді могла б бути знята, якби суддя реалізовував право на самовідвід. Тим більше, що «кожен суддя, щодо неупередженості якого є законні сумніви, повинен вийти зі складу суду» [6, с. 22].

Разом із тим, незважаючи на виділення об'єктивного та суб'єктивного критеріїв безсторонності суду, чітка відмінність між цими поняттями відсутня, оскільки поведінка судді може не тільки об'єктивно викликати сумніви в його неупередженості з точки зору зовнішнього спостерігача (об'єктивний тест), але мова може також йти про його або її особисте переконання (суб'єктивний тест). У зв'язку із цим рішення про те, чи слід застосувати в певній ситуації той чи інший критерій, залежить від конкретних фактів оспорюваної поведінки (рішення Кіпріану проти Кіпру, п. 119 і 121).

Рішення щодо бестсторонності судді виносилися Європейським Судом і щодо України. Так, відповідно до рішення Європейського Суду у справі «Газета «Україна-центр» проти України» від 15.10.2010, для забезпечення існування неупередженості суду для цілей пункту 1 статті 6 Конвенції необхідно виключити будь-які обґрунтовані сумніви щодо безсторонності суду. У рішенні Європейського Суду у справі «Бочан проти України» від 03 травня 2007 року суд нагадує, що «безсторонність», в сенсі пункту 1 статті 6 Конвенції, має визначатися відповідно до суб'єктивного критерію, на підставі особистих переконань та поведінки конкретного судді у конкретній справі – тобто жоден із членів суду не має проявляти будь-якої особистої прихильності або упередження, та об'єктивного критерію – тобто чи були у судді достатні гарантії для того, щоб виключити будь-які легітимні сумніви із цього приводу. Відповідно до об'єктивного критерію має бути визначено, чи наявні факти, що можуть бути перевірені, які породжують сумніви щодо відсутності безсторонності суддів.

Європейський Суд у своїх рішеннях наголошує на тому, що будь-який суддя, стосовно неупередженості якого є обґрунтований сумнів, повинен заявити самовідвід [7] (рішення у справах «Делкурт проти Бельгії», «Персак проти Бельгії» і «Де Куббер проти Бельгії» та інші). При цьому Суд зазначає, що при вирішенні питання про відвід судді (складу суду) необхідно перевірити додержання як об'єктивного, так і суб'єктивного критеріїв безсторонності суду, а саме формування суду (колегії суддів) для розгляду конкретної справи (об'єктивний критерій) у встановлений законом спосіб, та надати оцінку доводам заявника на предмет недодержання вимог щодо особистої безсторонності суду (суб'єктивний критерій). Саме за цим алгоритмом і повинні готуватися заяви про відвід судді [8].

Ключовим рішенням стосовно визначення критеріїв безсторонності судді в Україні є постановою Верховного Суду, винесена колегією суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду 17.09.2019 у справі №277/599/15-к, де основним мотивом повернення справи на повторний розгляд стало недотримання вимог процесуального законодавства в частині порушення вимог інституту відводу суддів. Верховний Суд зазначає, що безсторонність (неупередженість) суду має визначатися згідно з, по-перше, суб'єктивним критерієм, тобто враховувати особисті переконання та поведінку конкретного судді, та з'ясувати, чи мав суддя особисту упередженість або чи був він об'єктивним у цій справі, та, по-друге, об'єктивним критерієм, іншими словами, шляхом встановлення того, чи забезпечував сам суд та, серед інших аспектів, його склад, достатні гарантії для того, щоб виключити будь-який обґрунтований сумнів у його безсторонності. Як вказує Верховний Суд у мотивувальній частині рішення, між суб'єктивною та об'єктивною безсторонністю не існує беззаперечного розмежування, оскільки поведінка судді не тільки може викликати об'єктивні побоювання щодо його безсторонності з точки зору стороннього спостерігача (об'єктивний критерій), а також може бути пов'язана з питанням його або її особистих переконань (суб'єктивний критерій).

Варто також проаналізувати приклади випадків, у яких може постати питання щодо недостатньої безсторонності суду. Європейський Суд у своїх рішеннях вказує на два основні випадки, у яких може постати питання щодо недостатньої безсторонності суду (Кургіану проти Кіпру [ВП], § 121): перший, функціонального характеру, стосується, наприклад, виконання однією особою різних функцій в межах судового провадження, або ієрархічні чи інші зв'язки між цією та іншою особою в межах того ж провадження; другий має особистий характер і є наслідком поведінки судді у даній справі. Серед випадків функціонально-

го характеру може трапитися, наприклад, факт, що суддя до початку судового розгляду вже ухвалив рішення стосовно, зокрема, досудового затримання, однак цей факт не може сам по собі виправдати сумніви у його безсторонності; важливими є обсяг і характер таких рішень (Feu проти Австрії, § 30; SainteMarie проти Франції, § 32; Nortier проти Нідерландів, § 33). Той факт, що суддя раніше працював слідчим, не є підставою сумніватись у недостатній безсторонності; водночас, якщо суддя, який під час роботи у органі слідства особисто вів певну справу, а згодом має розглядати ту ж справу вже як суддя, то учасники провадження мають право сумніватись у тому, що він може надати достатні гарантії безсторонності (Piersack проти Бельгії, § 30 b i d). Послідовне здійснення однією особою у тій же справі функцій як слідчого, так і судді, може також змусити Суд дійти висновку про те, що заявник мав підстави сумніватись у безсторонності суду, що розглядав справу (De Cubber проти Бельгії, §§ 27-30). Не виникає питань про недостатню безсторонність суду і тоді, коли суддя вже постановляв суто формальні і процедурні рішення на інших стадіях провадження; натомість така проблема може виникнути тоді, коли на інших стадіях провадження цей же суддя висловлювався щодо вини обвинуваченого (Gómez de Liaño у Botella проти Іспанії, §§ 67-72). Сам факт, що суддя вже висловлювався щодо подібних кримінальних обвинувачень, не пов'язаних з даною справою, або що він вже судив одного з обвинувачених, але у іншій кримінальній справі, ще не є достатнім для сумнівів у його безсторонності у наступній справі (Kriegisch проти Німеччини (déc.); Khodorkovskiy і Lebedev проти Росії, § 544). Проте зовсім інша річ, якщо такі попередні рішення містять висновки, котрі є преюдиційними у питанні про вину обвинуваченого, який вже притягався до кримінальної відповідальності (Porre проти Нідерландів, § 26; Schwarzenberger проти Німеччини, § 42; Ferrantelli і Santangelo проти Італії, § 59). Обов'язок безсторонності не може вважатись таким, що зобов'язує суд, уповноважений переглядати і скасовувати адміністративні і судові рішення, передавати справу до іншого судового органу або ж до суду у іншому складі (Thomann проти Швейцарії, § 33; Stow і Gai проти Португалії (déc.)) [9].

Окрім цього, варто говорити про два види неупередженості: неупередженість особистості судді щодо конкретного учасника судового розгляду і неупередженість з результатах справи. Правовими гарантіями забезпечення принципу неупередженості є можливість відводу або самовідводу судді, зазвичай вони відбуваються в таких випадках: участь судді у прийнятті будь-яких судових рішень у справі на досудових стадіях провадження; особиста участь судді у справі як учасника про-

вадження у справі; родинний зв'язок із стороною або іншою особою, яка бере участь у справі; особиста (пряма або опосередкована) зацікавленість судді в результатах справи або зацікавленість його родичів; інші обставини, які викликають сумнів у об'єктивності судді; наявність у колегіальному складі суду осіб, які є членами сім'ї, родичами між собою чи родичами одного з подружжя; заборона участі одного і того ж судді в розгляді справи в різних судових інстанціях, а також у тій самій інстанції в разі скасування попереднього рішення судом вищого рівня. Безсторонність розцінюється також як важливість навіть зовнішніх проявів, оскільки, як вже зазначалося, «правосуддя має не тільки чинитися, також має бути видно, що воно чиниться». Таким чином, судді повинні утримуватися від будь-яких дій, висловлювань, проявів, що можуть вказувати на порушення принципу безсторонності та знижують авторитет суду [10].

Висновок. З огляду на проаналізовані у статті аспекти варто зазначити, що безсторонність є ключовою характеристикою судді, головною ознакою судової влади та основою судового процесу і вважається очевидним фактом. Презумпція неупередженості має значну вагу. Особа, яка заявляє про упередженість, повинна бути здатна довести реальну або очевидну відсутність неупередженості у судді. Але простої заяви недостатньо, необхідно навести достовірні докази. Особиста думка або незгода з рішеннями судді не є доказом упередженості. У будь-якому випадку, припущення щодо упередженості є правовим питанням, яке має бути винесеним на розгляд суду. За виключенням надзвичайних обставин, заява про справжню або можливу упередженість не є питанням поведінки судді.

Існування національної процедури, покликаної гарантувати безсторонність, а саме, правила стосовно відводу і самовідводу суддів, є необхідною складовою. Такі правила засвідчують намагання національного законодавця усунути будь-які правомірні сумніви в неупередженості судді і відповідного суду, а також є спробою забезпечити безсторонність, усунувши таким чином причину занепокоєння.

Вимога безсторонності призначена мінімізувати вплив особистого, психологічного фактору на результати розгляду справи суддею чи суддями (при колегіальному розгляді справи). Однак у силу переважно етичного характеру зазначена вимога не може виключити вплив вказаних факторів на здійснення правосуддя [11, с. 190].

Тож безсторонність суду має означати його діяльність виключно на основі чинного законодавства, враховуючи принцип верховенства права, на підставі професійних знань і власної правосвідомості, виключаючи будь-який сторонній вплив і підконтрольність. Власне безсторонність

як ознака справедливого судового розгляду означає рівне ставлення суду до учасників, вирішення спору як нейтральним і безстороннім фахівцем без надання комусь переваг. Саме такий стан речей зможе реально забезпечити право кожної особи на справедливий судовий процес та слугувати стандартом організації судочинства у правовій демократичній державі.

Література

1. Загальна (Універсальна) хартія судді, ухвалена 17 листопада 1999 р. Центральною Радою Міжнародної Асоціації Суддів в Тайпеї (Тайвань). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j63#Text.
2. Рекомендація N (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів» (ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників міністрів 13.10.94 р.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_323#Text.
3. Академічний тлумачний словник української мови / Словник української мови: в 11 томах. Том 5. 1974. URL : <http://sum.in.ua/>.
4. Гуйван П.Д. Незалежність і безсторонність судової влади як визначальний показник справедливого судочинства. *Право і суспільство*, 2019. № 4. С. 71–77.
5. Фулей Т.І., Кучів О.М. Незалежність та безсторонність суду в аспекті статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: практика ЄСПЛ щодо України. URL : <http://www.nsj.gov.ua/files/152940499217.06.pdf>.
6. Лужанський А.В. Безсторонній суд як об'єкт доступу в контексті міжнародних зобов'язань України. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 2(128). С. 20–25.
7. Критерії безсторонності. *Закон і бізнес*. 16.11-22.11.2019. № 45(1447).
8. Дубчак Л. Право на відвід судді: окремі позиції Європейського суду з прав людини. URL : <https://blog.liga.net/user/ldubchak/article/31284>.
9. Довідник із застосування статті 6 Європейської конвенції з прав людини. Право на справедливий суд (кримінально-процесуальний аспект). URL : https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_criminal_UKR.pdf.
10. Грень Н.М. Право на справедливий суд: проблеми незалежності та безсторонності. *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository*. URL : <http://ena.lp.edu.ua>.
11. Ювчиця О.В. Незалежність та безсторонність суду як складові права особи на справедливий судовий розгляд. *Новели цивільного процесуального законодавства: представництво: матер. Міжнар. наук.-практ. конфер. до 150 річниці з дня відкриття першої судової палати у м. Одеса (м. Одеса, 16 травня 2019 року) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Н.Ю. Голубевої. Одеса. 2019. С. 189–192.*